

V. ZAVARİN – BURSA’DA DERLENMİŞ OSMANLI BİLMECELERİ*

A. N. Samoyloviç

■ Aramıza yeni katılanlar var; V. A. Gordlevskiy [1876-1956], Türk halk bilgisini derleyecek uzmanlar yetiştirme konusundaki çalışmalarını Moskova’da başarıyla sürdürüyor.¹ Bu bağlamda, öğrencisi, genç Türklük bilimci V. Zavarin’in ilk eseri hayırlı olsun.

Zavarin; *Osmanskiye zagadki, sobranniye v Bruse*’de kullandığı malzemeyi [205] sistemleştirmek için, benim *Zagadki zakaspiyskih turkmenov*’da [= Hazar ötesi/berisi Türkmenlerinin bilmeceleleri] kullandığım düzeni benimsemiş (*Jivaya starina*, 1909, 2-3. S). Bunu görmekten bir hayli mutlu oldum. Ayrıca, çalışmamın ekinde anmadan geçtiğim dört bilmece derlemesini belirttiği için de teşekkür ederim (biri Kırım, ikisi Osmanlı ve biri de Kazan-Tatar). Yeri gelmişken Türk boylarının bilmecelerine dair saydığım çalışmalara birkaç ilave yapmak istiyorum: 1. Yakut bilmeceleeri: Akademi üyesi Böhtlingk’in [1815-1904] *Über die Sprache der Jakuten* [= Yakutların dili üzerine] çalışmasında 6 tane, metinler bölümü 95. s., 2. Kırgız bilmeceleri (8): R. Karuts’un *Sredi kirgizov i turkmenov na Mangışlake* [= Mangışlak’ta Kırgız ve Türkmenler arasında], çeviri Ye. Petri, 92. s. (Sankt Peterburg, Devriyen [Alfred Fyodoroviç, 1842-1920?] neşriyatı), 3. Çin Sartlarının bilme-

* Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç [1880-1938], “V. Zavarin. Osmanskiye zagadki, sobranniye v Bruse. (Ottisk iz Drevnostey Vostočnıh [= Doğu yadigârlarından ayrı baskı], t. IV, vip. 1). Moskva 1912 . Str. 17 in 8.”, *Jivaya starina* [= yaşayan kadim / halk bilgisi], 21. yıl (1912), 1. S, 204—207. s. Samoyloviç’in söz konusu değerlendirme yazısını, Türkiye Türkçesine Serdar Karaca çevirmiştir. Metindeki yay ayrıçlar yazara, köşelilerse çevirene aittir.

1 V. A. Gordlevskiy’in bir başka öğrencisi A. Olesnitskiy [1888-1943], iki yıl önce *Pesni kırımskih turok*’u [= Kırım Türklerinin şarkıları: metin, çeviri, müzik; Moskova 1910] yayımladı (yani Kırım Tatarları).

celeri (yalnızca ima veya çözümler): N. F. Katanov'un [1862-1922] kuzey Çin seyahati raporu (*Jivaya starina*, II. C, 1. S, 113, 120 s. ve 4. S, 136. s.), 4. Kazan-Tatar bilmeceleri: Nasırov'un [Kayyûm Nâsırî, 1825-1922] *Plodiy sobesednikov* [fevâkihu'l-culesâ fi'l-edebiyât, Kazan 1884] kitabında (N. Aşmarin'in [1870-1933] *Oçerki literaturnoy deyatelnosti kazanskih tatar-mohammedan*'da [= Kazanlı Muhammedî Tatarların edebiyat faaliyetinden notlar] 15 tanesine tekrar yer verildi, Moskova 1901, 17-18. s.), 5. Tarançin bilmeceleri: N. N. Pantusov'un [1849-1909] "Obratzsiy tarançinskoy narodnoy literaturıy"ında [= Tarançin halk edebiyatı örnekleri] (*İzvestiya Obşestva arheologii, istorii i etnografii*, XXV. C, 2-4. S, 167. s.: 122 tane), 6. Kuman bilmeceleri: W. Bang'ın [1869-1934] "Über die Räthsel des Codex Comanicus" [= Codex Cumanicus'taki bilmeceler üzerine] makalesinde 46 tane (*Sitzungsberichte der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, 1912, XXI, 333. s.); Şor bilmeceleri: S. Ye. Malov'un [1880-1957] raporunda 3 tane (*İzvestiya Russkogo komiteta dlya izučeniya Sredney i Vostoçnoy Azii v istoričeskom, arkheologičeskom, lingvističeskom i etnografičeskom otnoşeniyah*, No. 9, 44. s.).

V. Zavarin Bey, sese dayalı çeviri yazı ve Rusça çevirisiyle 47 bilmece paylaşıyor, bazı bilmecelerde Kúnos [Ignác, 1862-1945] ve Kondaraki [Vasilij Hristoforoviç, 1834-1886] derlemelerine atıfta bulunuyor. Yayımladığı bilmeceler arasında, Kúnos'un derledikleriyle örtüşenler olduğunu ön sözde belirtmektedir ancak bu örtüşen bilmecelerin en azından numaralarını verseydi daha iyi olurdu. Ne yazık ki Zavarin, ön sözde bilmecelerin biçimlerine dair bir açıklama da yapmıyor. Bu konuda, kendi tecrübelerime dayanarak şunları diyebilirim: Bilmeceler çoğu zaman hece ölçüsüyle oluşturulur ve bu ölçü gereğince bazı kelimeler günlük konuşmada kısaltılarak söylenir. Ölçünün bu özelliği dikkate alınmazsa bazı satırların ölçünün gerektirdiğinden daha uzun kaldığını görürüz. Mesela 8 numaralı bilmecede, ilk dört satır 7 heceliyken 5. satır 8 heceli olur. Ama bu son satırdaki *aganın* yerine kısaca *anın* (2. bilmeceyle krş.) dersek bu satır da 7 heceli olur. 1. bilmecede, 2. satırın sonu muhtemelen *ik'ayaklı* şeklinde telaffuz ediliyor; 2. bilmecenin son satırında ise 1 hece fazladır. 2. bilmeceyle ilgili bir mesele daha var: *Ahmeda* (2. satır) kelimesinin sonundaki /a/, *aga* kelimesinin kısaltması gibi duruyor, tıpkı bir sonraki satırdaki *Mehmed-a* ifadesinde olduğu gibi. 6. bilmecede, *arkasanda* kelimesinde, [206] /s/ sesinden sonraki /a/, yanlışlıkla /ı/ yerine mi yazılmış, yoksa önceki 3 ve sonraki /a/'nın etkisiyle /ı/dan mı ortaya çıkmış? Zavarin, 29. bilmecenin başlangıcının Kur'an hakkında olduğunu da anlayamamış:

Çin çin çinar yaprağı.

Bu şu anlama gelmez mi: “Gerçekten, gerçekten – çınar yaprağı”?

(Çın çın çınar yaprağı? Benim Türkmen atasözlerimle krş.: No. 8, son satır şöyledir: “Çın k’aşırın cayıdır – Tam da havucun yeridir”; ve No. 77’de baş kısımda “çınar ağaç başında – çınar ağacının tepesinde”).

Stavropol Türkmenlerinden bu yaz derlediğim 69 bilmecedan ikisi, V. Zavarin’in 8 ve 25 numaralı bilmeceleriyle benzerlik taşıyor:

1. “Saçmalık” hakkındaki 8. bilmece eş sesli kelimelerle başlıyor:

Masal masal maliki

V. Zavarin bunu kısa ve biraz da tartışmaya açık bir şekilde çeviriyor: “dedikodu meliki”. Benim “Arap tavşanı” (at yalman) hakkındaki bilmecem ise şöyle başlıyor:

Matal matal málinka (malike yerine?)

Bilmeceyi derlediğim Türkmen çocuğu bu satırdaki son kelimeyi Rusça alıntı olarak görmeye meyilliydi ve satırı şöyle çevirdi:

Bilmece, bilmece küçük (melike yerine?).

Hiç şüphesiz, burada, bilmecelerde gördüğümüz çeşitli başlangıç tekerlemelerinden birinin ilgi çekici bir şekilde bozulduğuna tanık olmaktadır. Bu tekerlemeler çoğu zaman bilmeceye kafiye olsun diye alınır ve bunları anlamak ve çevirmek nadiren mümkün olur (*Zagadki zakaspiyskih turkmenov*’da, 16 numaralı bilmeceye düştüğüm notla krş.). “Bilmece”ye Stavropol Türkmenleri, Hazar Ötesi Türkmenlerinin de dediği gibi “matal” derler. Ancak Stavropol Türkmenlerinin “yumak” kelimesini kullandığına da denk geldim. Bu kelime, komşuları Nogaylarda “cumak” iken Kazak-Kırğızlarda ise “cumbak” şeklindedir.

3. В. Заваринъ. Османскія загадки, собранныя въ Брусѣ. (Оттискъ изъ Древностей Восточныхъ, т. IV, вып. 1). Москва, 1912. Стр. 17 in 8.

Нашего поляку прибываетъ: привѣтствую первый печатный трудъ новаго, молодого турколога, ученика В. А. Гордлевскаго, который успѣшно работаетъ въ Москвѣ надъ подготовкой собирателей турецкой живой старины¹⁾. Мнѣ было весьма пріятно узнать, что издатель «Османскихъ загадокъ, собранныхъ въ Брусѣ» восполь-

1) Два года тому назадъ другой ученикъ В. А. Гордлевскаго, А. Олесницкій издалъ «Пѣсни крымскихъ турукъ» (разум. крымскихъ татаръ).

зовался для систематизации своего материала планомъ, принятымъ мною въ «Загадкахъ закаспійскихъ туркменовъ» (Живая Старина, 1909 г., вып. II—III). Прошу автора принять мою благодарность за указаніе четырехъ собраній загадокъ, не упомянутыхъ въ приложеніи къ «Загадкамъ закаспійскихъ туркменовъ» (одно—крымское, два—османскихъ и одно—казанско-татарское); пользуясь удобнымъ случаемъ, сообщаю со своей стороны нѣкоторые дополненія къ моему указателю литературы по загадкамъ турецкихъ племенъ: 1) якутскія загадки въ количествѣ 6 на стр. 95 отдѣла текстовъ работы ак. Бетлингга «Über die Sprache der Jakuten»; 2) киргизскія загадки (8) въ книгѣ Р. Карутца: «Среди киргизовъ и туркменовъ на Мангышлакѣ», переводъ Е. Петри, стр. 92 (СПб. Изданіе Девриена); 3) загадки китайскихъ сартовъ (только упоминаніе или отгадки) въ Отчетъ Н. О. Катанова о поѣздкѣ въ сѣв. Китай (Живая Старина, т. II, вып. 1, стр. 113, 120 и вып. 4, стр. 136); 4) казанско-татарскія загадки въ книгѣ Насырова «Плоды собесѣдниковъ» (перепечатаны въ количествѣ 15 у Н. Ашмарина: «Очерки литературной дѣятельности казанскихъ татаръ-мохаммеданъ», Москва, 1901 г., стр. 17—18); 5) таранчинскія загадки въ «Образцахъ таранчинской народной литературы» Н. Н. Пантусова (Изв. Общ. Арх., Ист. и Этн., т. XXV, вып. 2—4, стр. 167: 122 штуки); 6) куманскія загадки въ количествѣ 46 въ статьѣ В. Банга «Über die Räthsel des Codex Comanicus» (Sitzungsber. der. K. Preuss. Ak. der. Wiss., 1912, XXI, S. 333); три шорскихъ загадки въ отчетѣ С. Е. Малова (Изв. Р. Ком. для изуч. Ср. и Вост. Азіи, № 9, стр. 44).

Г-нъ В. Заваринъ издалъ 47 загадокъ въ фонетической транскрипціи и съ русскимъ переводомъ; при нѣкоторыхъ загадкахъ сдѣланы ссылки на собранія Куноша и Кондараки. Въ предисловіи авторъ заявляетъ, что имъ были выброшены загадки, вполне совпадавшіе съ куношевскими; слѣдовало-бы по крайней мѣрѣ въ предисловіи же указать номера тѣхъ загадокъ Куноша, которыя собиратель слышалъ въ Брусѣ. Жалко, что авторъ ничего не сказалъ въ предисловіи о внѣшней формѣ загадокъ; основываясь на своемъ опытѣ, я допускаю, что изъ-за требованій слогового метра, которымъ обыкновенно составляются загадки, нѣкоторыя слова должны произноситься въ непринужденной рѣчи съ сокращеніями, при несоблюденіи которыхъ строки получаются болѣе длинными, чѣмъ требуетъ метръ; первые 4 строки загадки № 8, напримѣръ, содержатъ по 7 слоговъ, а 5-ая — 8 слоговъ, но стоитъ въ этой строкѣ вмѣсто аганыи читать стяженно аныи (ср. загадку 2!), и тогда и 5-ая строка окажется семислоговой; въ 1-ой загадкѣ конецъ второй строки произносится, вѣроятно, ікајаклы; въ послѣдней строкѣ 2-ой загадки одинъ слогъ лишній. Относительно 2-ой загадки является еще вопросъ, не считать-ли а въ концѣ слова Аһмеда (строка 2) сокращеніемъ слова ага, аналогично Мехмед-а въ слѣдующей строкѣ. Въ загадкѣ 6-ой, въ словѣ аркасанда звукъ

2. V. Zavarin'in 25. bilmecesi Stavropol Türkmenlerindeki şu bilmecayle örtüşür:

Yer astı yeddi matal (çeşitlenme: Yer astında yeddi yumak) – Yerin altında yedi bilmec [Türkiye Türkçesiyle].

Çözüm:

1. Kuşta süt yok. [207]
2. Kulanda öt yok – Kulanda safra yok [Türkiye Türkçesiyle].
3. Kara-suda kaymak yok – Derede kaymak yok.
4. Yapıncada yen yok – Pelerinde yen yok.
5. Atta (yılıkda) gauşemek yok – Atta geviş yok.
6. Sığırda anınamak yok – İnekte ağnamak yok.
7. Daşta damar yok – Taşta damar yok.

Sözlerimin sonunda, V. Zavarin'in -büyük ölçüde- başarılı bir şekilde başladığı Türk halk bilgisi araştırmalarını sürdürmesini dilerken hocasına da – mahsulü bol ama çalışanı az olan Türklük bilimi sahasına, öğrencilerini kazandırmada muvaffakiyetler temenni ediyorum.



Samoylovic'in değerlendirme yazısının yer aldığı Jivaya starina dergisinin 1912 tarihli 21. yıl cildinin kapağı (Petrograd 1914)